

Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok, szerk. Török Zsuzsa

Budapest, reciti, 2019 (Reciti konferenciakötetek 4), 375 l.

2017 októberében szervezte meg az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és az MTA Nőtörténeti Munkabizottsága *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok* című konferenciáját. A rendezvény sikerességét bizonyítja, hogy ennek folytatásaként 2019 őszén újabb, immár tematikus csomópontok köré szerveződő tanácskozásra került sor *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon, 1817–1917* címmel. A szervezők nem titkolt szándéka, hogy a 19. századi női írás kérdéskörére fókuszáló konferenciasorozat a jövőben is folytassák. A nő történeti kutatások népszerűsége nem csupán a magyarországi kutatótársadalmat hatotta át, hanem a kolozsvárit is, hiszen 2018-ban a Magyar Tudomány Napja Erdélyben ünnepségsorozatához kapcsolódóan az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészettudományi Szakosztálya e tematikát érintően külön ülészakot szervezett *Nőtörténeti interdiszciplináris kutatások* címmel. Ez alkalommal a nő történet erdélyi és magyarországi kutatói ismertették az eredményeiket. Ezek az alkalmak tehát fórumot teremtettek az eszmecserére, miközben olyan szövegkiadások is megjelentek, amelyek a későbbi kutatások alapjául szolgálhatnak. Ilyenképpen említhetjük az Egyed Emese által sajtó alá rendezett „*Levéllé válva*”. *Ujfalvy Krisztina verselő köre (1795–1797)* című kötetet vagy a Gyimesi Emese szerkesztésében megjelent Szendrey Júlia *Összes verse* című kiadványt. A sor folytatható lenne,¹ ám ennyi is elég ahhoz, hogy láthassuk, a női szerzőség kérdései, a nők irodalommal és kulturális élettel való kapcsolata, társadalmi szerepeik meghatározása vagy újragondolása olyan problémákat vetettek fel és olyan diskurzusokat generáltak, amelyek megkerülhetetlenek a 19. századi magyar irodalmi élet intézményrendszerének, az intézményesülés folyamatának a megismerésében.

A 2017-es konferenciaelőadások szerkesztett változatát tartalmazó tanulmánykötet 2019 őszén látott napvilágot. Ennek apropóján a kötet szerkesztőjével, Török Zsuzsával és egyik szerzőjével, Gyimesi Emesével a Kossuth Rádió interjút is készített,²

¹ Az utóbbi években megjelent női naplókról, monográfiákról Török Zsuzsa recenziója ad bővebb áttekintést. Vö.: Török Zsuzsa, *Szécsi Noémi–Géra Eleonóra: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*. Irodalomismeret, 2016, 2. sz., 95–99.

² A Kossuth Rádió *Felfedező – nyelvről, irodalomról, zenéről* című műsorában elhangzó beszélgetés itt hallgatható meg: <https://mediaklikk.hu/kossuth-radio/cikk/2019/09/30/felfedezo-nyelvro-l-irodalomrol-zenerol-nem-babert-ohajtok-homlokomnak-iro-nok-a-19-szazadban/> (utolsó megtekintés: 2019. november 05.)

amelynek kapcsán a megszólaltatottak ízelítőt nyújtottak a kötet tartalmából, ezáltal pedig lehetőséget kínáltak arra, hogy a Magyarországon folyó nő történelmi kutatásokról és az újonnan megjelenő kötetéről ne csupán a szakmai közönség szerezzon tudomást, hanem mindazok, akik a rádióadásba bekapcsolódtak.

A szerkesztői előszó részletesen tárja az érdeklődő olvasók elé azokat a problémákat és kérdésköröket, előfeltevéseket, amelyek a tanácskozás megszervezéséhez vezettek, és amelyek napjaink kutatótársadalmának egy részét foglalkoztatják.

A kötet tizenhét tanulmánya hat tematikus tömbre tagolódik. Az első, *Női esztétikák és kritikus nők* elnevezésű részt Balogh Piroska *Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról” 18–19. századi magyar viszonylatban?* című tanulmánya indítja. Balogh Piroska Szerdahely György Alajos dedikációs gyakorlatát és Schedius Lajos János esztétikai tárgyú írásait vizsgálva azt kívánja megvilágítani, hogyan alakult át a nőkről való gondolkodásmód és a nők szerepének mibenléte az esztétika tudományággá fejlődésével és intézményes oktatásával. A tanulmány révén betekintést nyerünk abba is, hogy milyen médiumokon, műfajokon keresztül igyekeztek erősíteni a nők szépség iránti affinitását. Fekete Norbert a nők kritikusként való fellépésének lehetőségeit vizsgálja a névhasználati szokások kontextusában. Mindezt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain folyó, Takáts Éva és Sebestyén Gábor közötti vita alapján világítja meg. Fórizs Gergely Christian Oeser (Tobias Gottfried Schröer) *Weihgeschenk für deutsche Jungfrauen in Briefen an Selma über höhere Bildung* című, 26 kiadást megért populáresztétikai munkájának keletkezés- és kiadástörténetét tárja fel. Fórizs kitér Schröer és műve ambivalens megítélésének az okaira, értelmezi az egyes kiadásokban érzékelhető koncepcióváltások mibenlétét, illetve a munka alapján a nőnevelés kérdését a felvilágosodás, valamint a neohumanista-koncepció és Bildung-eszme kontextusában vizsgálja.

A *Reformkori firkászok* elnevezésű részt Kucserka Zsófia tanulmánya vezeti be. Ő Wesselényi Polixéna és második férje, John Paget útirajzait elemzi a 19. századi politikai beszédmódok kontextusában. Noha ezek a beszédmódok nemekhez köthetők, hiszen a republikanizmus nyelve általában a férfiakat, a csinosodása a nőket jellemezte, John Paget és munkája kivételt képez, hiszen az ő esetében Kucserka Zsófia a csinosodás nyelvét azonosítja, és ezáltal rámutat arra, melyek voltak azok az értékek és viselkedési normák, amelyeket elfogadottnak ítélt meg az a külföldi utazó, aki később Erdélyben lelt otthonra. Író-nő-e az, aki naplót vezet, lehet-e a naplóra irodalomként tekinteni? – tevődik fel a kérdés Katona Csaba „...író-nő vagyunk?!” *Az írói identitás Slachta Etelka naplóiban* című tanulmányában. A szerző arra világít rá, hogyan tekintett Slachta Etelka író-női mivoltára, hogyan alakultak át írói szokásai házasságkötését követően, és milyen szerepet játszott naplója életeseményeinek az értelmezésében. Varga Zsuzsanna az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után emigrációban élő Pulszky Teréz kultúráközvetítői tevékenységét méltatja tanulmányában. A Pulszky-házaspár, Ferenc és Teréz több közös kötetet jelentett meg angol és német nyelven, ám mint kiderül, ezekben a kiadványokban nem a hagyományos útirajzok sajátosságai

fedezhető fel, hanem a narratívák sokfélesége, hiszen memoárt, had- és politikatörténetet, mondagyűjteményt tömörítenek egybe.

Czibula Katalin és Bartha Katalin Ágnes tanulmányai színésznői életpályákat állítanak a középpontba. Czibula Katalin írásában három arisztokrata, műkedvelő nő drámaírói, -fordítói, -átdolgozói gyakorlatát vizsgálja. A Wesselényi Zsuzsanna, Rudnyánszky Karolina és Újfalvy Krisztina nevéhez kapcsolódó munkák recepciótörténetének vizsgálata, a szerzőséghez kapcsolódó kérdések megválaszolása jól láttatja azokat az érdekeket és nővumokat, amelyek „reflektorfénybe” állítják ezeket a nőket. Bartha Katalin Ágnes a 19. századi színésznői imázs alkotóelemeinek, a „sikerrecept hozzávalóinak” (kapcsolatháló, publicitás) azonosítása mellett azt is megvilágítja tanulmányában, hogyan hatottak a játszott szerepek (erényes és magasztos nők) Bulyovszkyné Szilágyi Lilla irodalmi produktumaira és az azokban megjelenő énképekre.

Gyimesi Emese azt a 19. századi sajtó által megkonstruált, majd később a szakirodalom által is propagált képzetet igyekszik lebontani, amely szerint a nőírók homogén csoportot alkotnak. A kiválasztott öt nő (Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia és Bulyovszkyné Szilágyi Lilla) versírói gyakorlatának vizsgálata során a tanulmány szerzője meggyőzően bizonyítja, hogy az említett nézet tévhit, hiszen éppen a diverzitás és az egyediség az, ami ezeket a nőszerzőket jellemzi. A tanulmány olyan kérdéseket vizsgál, mint: milyen szerepet játszott a versírás az említett nőszerzők életében, hogyan határozták meg szakmai identitásukat, milyen kommunikációs stratégiákat és csatornákat (sajtóorgánium, levelezés, szalonélet) választottak, milyen hatással volt rájuk az a földrajzi közeg, amelyben éltek (Pest-Buda, Kolozsvár, vidék, külföld)? Szilágyi Zita Mária tanulmányában az emigrációba kényszerülő Jósika Júlia hírlaptudósítói tevékenységét tárja fel. A *Nővilág* című lap hasábjain esztétikai kérdésekről, divatról, lakberendezési praktikákról, higiéniai kérdésekről értekező nemesasszony a nyugat polgárosult társadalmának képét is megismertette a hazai olvasókkal, sőt megtalálta a módját annak is, hogy a szigorú cenzurális intézkedések ellenére politikai kérdésekről is véleményt formáljon. Hogy ez miképpen vált lehetőséggé, arra a tanulmány szerzője mutat rá, körvonalazva azt is, hogy melyek voltak azok a specifikumok, amelyek Jósika Júliát mint hírlaptudósító nőt egyénítették.

Török Zsuzsa tanulmányában azokra a kutatómódszertani nehézségekre, hiányosságokra hívja fel a figyelmet, amellyel a hazai nőtörténet-kutatóknak szembe kell(ett) nézniük a munkájuk során. Mindezt Wohl Stefánia példáján keresztül illusztrálja, aki a skóciai *The Scotsman* című lap tudósítója volt. Török saját tapasztalatát megosztva tárja fel, hogyan sikerült a ProQuest adatbázis digitalizált periodikái révén azonosítani az író- és lapszerkesztőnő Skóciában megjelent írásait, illetve hogyan ötvözte a modern technológia és digitális fordulat által teremtett lehetőségeket a hagyományos kutatási formákkal, felhívva a figyelmet ezek előnyeire és hátrányaira is. Mindezek által Török Zsuzsa olyan kutatási módokra irányítja a figyelmet, amelyek a későbbiek folyamán jelentős mértékben járulhatnak hozzá a hazai (nő)történeti kutatások

előmeneteléhez. Kecsmár Szilvia Czóbel Minka *Lélekvándorlás* című munkájának keletkezéstörténeti kontextusát elemzi, elosztatva a mű eredeti nyelvére vonatkozó dilemmákat is. A felmerülő kérdésekre a tanulmány szerzője Czóbel Melchior de Polignackal, Justh Zsigmonddal, valamint a kötet illusztrátorával, Büttner Helénnel való magánlevelezését vizsgálva válaszol. Ez utóbbi néhány tanulmány a kapcsolati lehetőségek tematikája köré szerveződött, a következőben viszont már a példaképek, identitások kerültek előtérbe.

Mlakár Zsófia írása Herman Ottóné Borosnyai Kamilla életpályáját tekinti át. A 19. század második felében alkotó írónő a nőképzéssel foglalkozó Mária Dorothea Egyesület elnökeként, illetve különféle szervezetek tagjaként, előadójaként tevékenykedett, írásainak jelentős része a gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriájába sorolható. Az egodokumentumok és a kiadott munkák alapján kiderül, hogyan hangolta össze Borosnyai Kamilla a feleség szerepkörét az írói szerepkörrel, hogyan vallott a nők hivatásáról, milyen (magánéleti) tényezők befolyásolták munkáinak a jellegét, mit jelentettek ezek számára. Frauhammer Krisztina a zsidó írónőnek, Nahida Remynek és *A zsidó asszony* című könyve fordítójának, Krasznainé F. Marinak az életpályáját állítja párhuzamba. A több kiadást megért munka alapján Frauhammer az identitáskeresés szakaszait követi nyomon, rámutatva arra, hogyan befolyásolták a társadalmi változások a zsidó nők szerepének alakulását. Steinmacher Kornélia tanulmánya Beniczkyne Bajza Lenke *Leányok tükre* (1904) című, a magyar történelem kiemelkedő nőalakjait előtérbe állító gyűjteményét mutatja be. Bajza Lenke hat nő (Mária Terézia, Erzsébet királyné [Sissi], Lorántffy Zsuzsanna, Széchy Mária, Zrínyi Ilona, Szilágyi Erzsébet) szerepvállalásán keresztül mutat példát a korabeli társadalom nőtagjai számára. A tanulmányíró a közéleti és magánéleti szerepeket egyaránt magukba foglaló életpályák bemutatása során érzékelteti a kultuszépítés és rehabilitálás állomásait, stratégiáit is.

Gulyás Judit és Mikos Éva tanulmányai a *Műfaj és szerzőség* elnevezésű tömbben kapnak helyet. Gulyás Judit *Női műfaj volt-e a mese?* című írásában rendkívül átfogó képet nyújt a mesegyűjtő, mesemondó és meseíró nők és férfiak 19. századi társadalmáról. Változatos, európai és hazai példaanyag révén mutat rá a mese státuszára, az ezzel foglalkozók társadalmi helyzetére, műveltségére, korabeli megítélésére és szerepére. A tanulmányban hangsúlyos szerepet kap az Arany család nőtagjainak a mesegyűjtés és -lejegyzés terén kifejtett tevékenysége. Ezáltal a kutató értékes, csaknem kuriózumnak tekinthető információkat tár az olvasók elé. Mikos Éva néprajztudományi tárgyú írásában a női adatközlők megjelenésének folyamatát mutatja be különféle külső és belső tényezők viszonylatában. Amint kiderül, ebben a folyamatban kitüntetett szerephez jutott Vikár Béla, illetve az általa használt fonográfus gyűjtőmódszer, amely a nők „adatközlői gátlásosságának” levetkőzéséhez járult hozzá. A tanulmány számos izgalmas kérdést fejtet meg a gyűjtőhálózatok működésétől kezdve az adatközlő és a közölt műfaj között fennálló kérdésekig.

A kötet olvasása során megfigyelhető, hogy noha egyes tanulmányok külön egységben kapnak helyet, mégis dialogizálnak egymással, egymás kiegészítéseként olvashatók. Hogy csak néhány példát említsünk: Bartha Katalin Ágnes tanulmánya Bulyovszkyné Szilágyi Lilla írói, drámafordítói tevékenységét tekinti át, ám Bulyovszkyné versírói tevékenységéről már Gyimesi Emese szól. Varga Zsuzsanna Pulszky Teréz és Jósika Júlia személyében a kultúráközvetítő nők típusát véli felfedezni, viszont tanulmányában Pulszky tevékenységére összpontosít, Jósika Júlia munkásságáról pedig Szilágyi Zita Mária tanulmánya ad áttekintést. Ezt figyelembe véve akár tanulmányok hálózataról is beszélhetünk, amelynek gócpontjai azok a tevékenységi típusok, szereplők és szerepkörök, amelyekbe ezek a 19. századi nők sokoldalú tevékenységük révén behelyezkedtek.

Noha az írással, kultúrával, művészettel foglalkozó nők kuriózumnak számítottak, olyannyira, hogy – amint Fórizs Gergely tanulmányában idézi – Tobias Gottfried Schröer a tudós nőket és művésznőket az emberi nem „természetellenes képződményeiként” tartotta számon, azt kell mondanunk, hogy a kötet által felvonultatott nőszerzői gárda létszámát tekintve nem mondható jelentéktelennek. Mindez azt bizonyítja, hogy az ambivalens vagy éppenséggel negatív megítélés sem tántorította el a 19. század íróit attól, hogy különféle megnyilvánulási lehetőségeket keressék, és üssenek maguknak, és betörjenek az addig férfiak uralta tudós társadalomba. Ezeknek a megnyilvánulási lehetőségeknek gazdag tárházát kínálja a kötet, amelyet érdeklődéssel vehet kezébe a kíváncsi olvasó.

Csata Adél